הקשר בין שמירת המסורת הדתית לבין תחומים שונים במבנה הערכים של מתבגרים הלומדים בעיר גדולה בישראל*

ד"ר נאוה מסלובטי וד"ר זכריה דור-שב.

* הנתונים במאמר לקוחים מתוך עבודת דוקטורט שבוצעה בביה"ס לחינוך באוניברסיטת בר-אילן, ע"י המחברת הראשונה בהנחיית ד"ר זכריה דור-שב. הכנת המאמר נתמכת באופן חלקי ע"י המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו על-שם אליעזר שטרן, ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן.

המאמר שלפניכם בא לבדוק את תרומת שמירת המסורת הדתית להסבר וניבוי תחומים שונים במבנה הערכים של מתבגרים. מתוך הספרות המחקרית עולה, כי המושגים: ערכים דתיים, מוגדרים באופן שונה ע"י חוקרים שונים. עם זאת, כיוון הקשר בין דתיות לבין תחומים שונים של ערכים הוא עקבי למדי.

השוואה שנערכה על ידי רוקח (ROKEACH, 1973) בין מבוגרים על ערכים כעקרונות מנחים בחיים, העלתה, כי דתיים שהוגדרו כך על-פי מידת השתתפותם בטקסים דתיים, היו פחות חומרניים, פחות הדוניסטיים ופחות מתעניינים בחופש אישי ובעצמאות. הם נמצאו יותר בעלי אוריינטציה קונפורמית, נכונים לסלוח ומדגישים יותר את רווחתם של האחרים. כיוונים תכניים דומים, נמצאו במחקר ערכים ועמדות של בני נוער בישראל (לוי וגוטמן, 1974, 1976), כאשר תלמידים הדתיים, שהוגדרו כך על-פי סולם מידת שמירת המסורת הדתית, נטו קצת יותר מהחילוניים להחמיר בהערכת רוב פעולות "אל תעשה" לחברה הישראלית. הם נטו קצת יותר לדווח על עשייה בכיוון החיובי לחברה, כמו-כן הם בילוי עניין רב יותר בבעיות של דת, מדינה וציונות. בנושאי ערכים לרווחה אישית נמצא כי תלמידים דתיים נטו לייחס חשיבות רבה יותר ללימודים ולתעסוקות המדגישות את הכלל. לעומת זאת, הדגישו החילוניים יותר את חשיבות הבילוי החברתי והצריכה בהווה ובעתיד.

מיקוד על ערכים מוסריים, העלה גם-כן, על-פי רייט (Wright, 1976) שסקר את הספרות המחקרית בנושא, כי אמונה ופעילות דתית משפיעים על ההתנהגות בכיוון של קונפורמיות חברתית. עם זאת לא נמצאה השפעה בכיוון של גדילה מוסרית אישית. לעומתו, טוענים קולברג ופאואר (KOHLBERG & POWER, 1981) כי מצאו הקבלות ברורות בין שלבים מוסריים לבין התפתחות שלבית של חשיבה דתית.

בעבודה המקיפה שערכנו (מסלובטי, תשמ"ז) הוגדר המושג "ערך" כמושג רב-מימדי הכולל בתוכו תכנים, סוגי התנהגות ורמות חשיבה ערכית. הגדרה זו נבנתה בדרך אקלקטית בעקבות השוואת גישות שונות העוסקות בערכים (אדר, 1976; לוי וגוטמן, 1976; לוי, Canning, 1970; Koh_lberg ;1984 ;Wright , 1976 ;Windmiller et.al., 1980 (1976;Mun_sey;Rokeach, 1972.

הוכחנו שם (מסלובטי, תשמ"ז) באופן אמפירי את תוקפם של מימדי הערך השונים ואת מערכת היחסים שביניהם, כדלקמן:

1) שנים-עשר תכני הערכים שנחקרו, התקבצו באופן עקבי לארבעה תחומי תוכן: בין אדם לחברו, חברה ולאום, לימודים וכישורים והנאות. מימצא זה תואם את ממצאי רוקח (Rokeach, 1972, 1973). נמצא גם סדר מארגן בין נושאי הערכים בתחומי התוכן השונים, כאשר הוכחה משמעות הרצף של תחומי התוכן בסדר שהוצג לעיל, דהיינו, מה"ראוי" ל"רצוי". כלומר, מתחומים המציינים מחוייבות חברתית לערך, על-פי הנורמה המקובלת בחברה, עד לערכים הנתונים לבחירתו האישית של כל פרט. רצף זה הולם את גישת התיאוריה של למידה חברתית (אדר, 1976; 1980, Windmiller et,al., 1980).

2) תכני הערכים שנחקרו הוצגו בשלושה סוגי התנהגות: עקרונות, פעילויות ודילמות. סוגי התנהגות אלה נמצאו סדורים באופן עקבי בנושאי הערך ובתחומי התוכן, על-פי הרצף מכללי לספציפי. כלומר, מהתנהגות אבסטרקטית של עקרון המנחה את האדם במצבי חיים, בדרך-כלל, דרך פעילויותיו השיגרתיות, עד להכרעה דיפרנציאלית בין פעילויות המייצגות את תכני הערך הנחקרים במצבי דילמה ספציפיים. הרצף מכללי לספציפי נמצא גם במחקרים שבדקו התנהגויות נושאים אחרים (Levy, 1981).

3) הנימוקים לבחירה בהתנהגות ספציפית בדילמות, סווגו בעקבות הגישה הקוגנטיבית ההתפתחותית (KohIberg, 1969, 1976) לשלוש רמות חשיבה ערכית: רח"ע 1- הדוניסטית ואנואיסטית, רח"ע 2 - חברתית, רח"ע - 3 - עקרונית ואוטונומית. אנו החלנו והכללנו את סוג הנימוקים הקוגניטיביים, מעבר לנושאי מוסר - על תכנים ערכיים נוספים, כפי שהוצע ע"י איזנברג - ברג (EISENBERG- BERG, 1979), פתר (FEATHER, 1980) , ואחרים.

במאמר זה, הגדרה דתית כשמירת המסורת הדתית, שנגדרה באופן כללני וסובייקטיבי לפי תחושת הנחקר, כפי נעשה במחקרם של לוי וגוטמן (1974, 1976). במאמר הנוכחי לא פירטנו את מימדי האמונה וההתנהגות כפי שנחקר ע"י אחרים (בר-לב וקדם, 1984; גוטמן ומן, 1977; דור-שב ורנד 1984; צוקרמן - בראלי, 1972).

<u>שאלות המחקר</u>

1) האם קיימת תרומה של שמירת המסורת הדתית להסבר תכני הערכים, מעבר למשתני רקע הבית ומין הנחקר?

2) האם קיימת תרומה של שמירת המסורת הדתית להסבר התנהגויות ערכית, מעבר למשתני רקע הבית ומין הנחקר?

3) האם קיימת תרומה של שמירת המסורת הדתית להסבר נימוקי רמות חשיבה ערכית, מעבר למשתני רקע הבית ומין הנחקר?

השיטה

האוכלוסיה

מדגם המחקר מנה 910 תלמידים, שלמדו ב-42 כיתות י"א מ-14 בתי-ספר על-יסודיים בעיר תל-אביב. בתי-הספר התגוונו לפי תואר: ממלכתי וממלכתי דתי, ולפי סוג: עיוני, מקיף ומקצועי. בדגימת שכבות של בתי-הספר, מעוזרנו בחוברת "בתי-הספר העל-יסודיים בשנת תשי"מ" בהוצאת משרד החינוך והתרבות.

במחקר השתתפו 52.3% בנות ו47.7% בנים. מוצאם העדתי היה: כשליש אשכנזים, מעל מחציתם מזרחיים וכ-15% שהגדירו עצמם כמעורבים. השכלת האב התפלגה כלהלן: קצת פחות משליש דיווחו כי לאביהם השכלה של 8 שנות לימוד או פחות. 9-12 שנות השכלה היו לכ-40% מהאבות ואילו רבע מהאבות למדו במוסד על-תיכוני או גבוה.

כלים

1) מדד שמירת המסורת הדתית - דיווח אישי סובייקטיבי, בן 4 דרגות.

2) מדדי עקרונות ופעילויות - דיווח על התנהגות הנחקר עצמו.

3) מדדי דילמות ורמות חשיבה ערכית - דיווח על התנהגות "אחר סתמי".

הליך

כלי המחקר היה שאלון אנונימי בכתב, שהועבר באופן קבוצתי בכיתות, ללא נוכחות המורים. משך ההעברה היה כ-60 דקות.

מימצאים

<u>1) שמירת המסורת הדתית</u>

לוח 1 מציג את התפלגות מידת השמירה של המסורת הדתית ע"י נחקרי מחקרנו, ובצד התפלגות זו, לשם השוואה, מופיעה גם התפלגות שמירת המסורת הדתית במדגם מייצג של כלל הנוער היהודי הלומד בישראל, על-פי מחקרם של לוי וגוטמן (1976).

מתוך לוח 1 עולה כי רק 9% מהנחקרים מדווחים כי הם שומרים על המסורת הדתית על כל דיקדוקיה. כ-31% מעידים על עצמם כי הם שומרים במידה רבה על המסורת, כ-40% שומרים במקצת ואילו 20% הנותרים אינם שומרים כלל. התפלגות זו דומה להתפלגות שמירת המסורת הדתית כפי שנמצאה על אותו סולם מדידה